

Batik, de techniek en de geschiedenis deel 2

De batikverzameling van Elie van Rijckevorsel

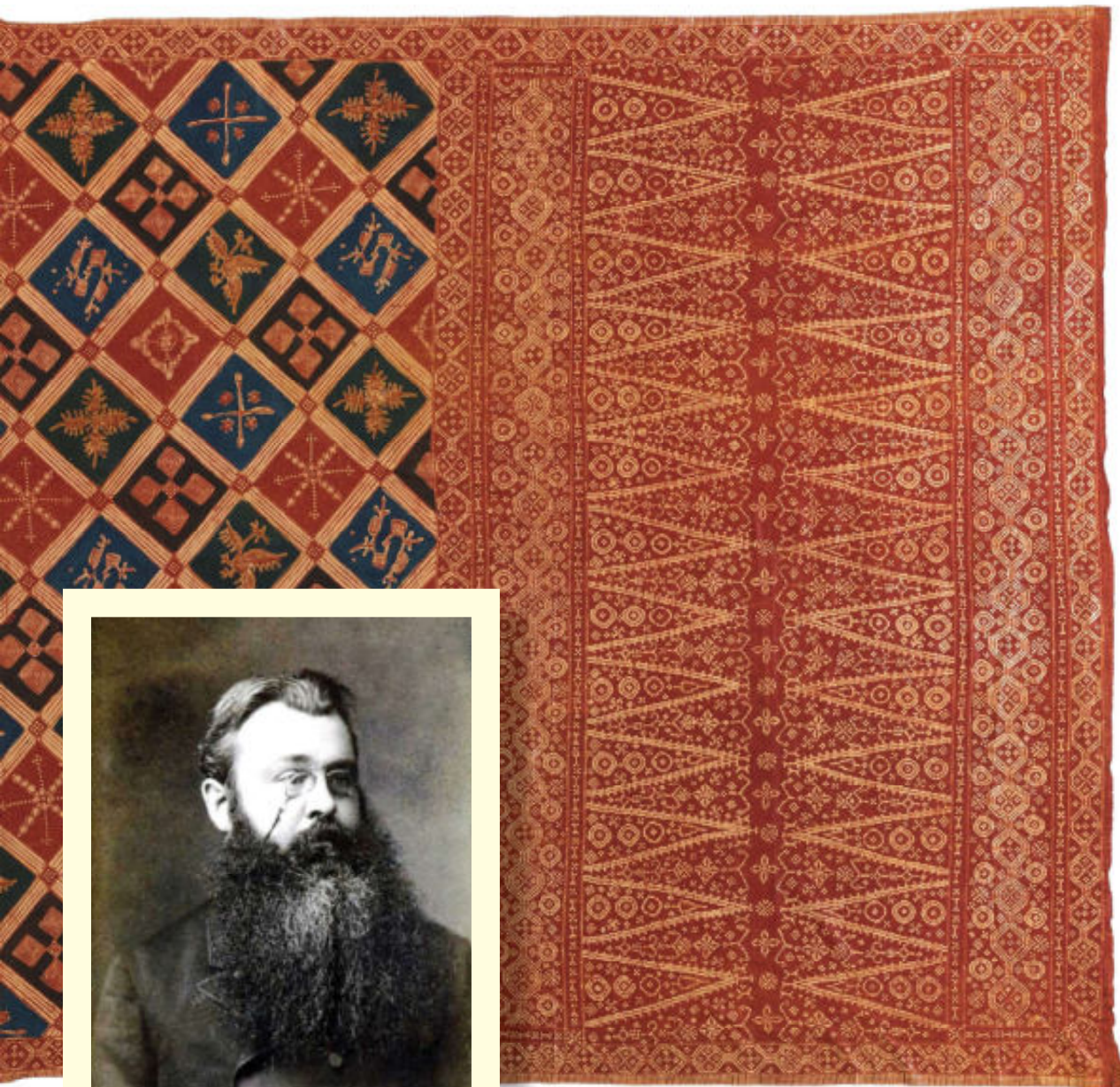

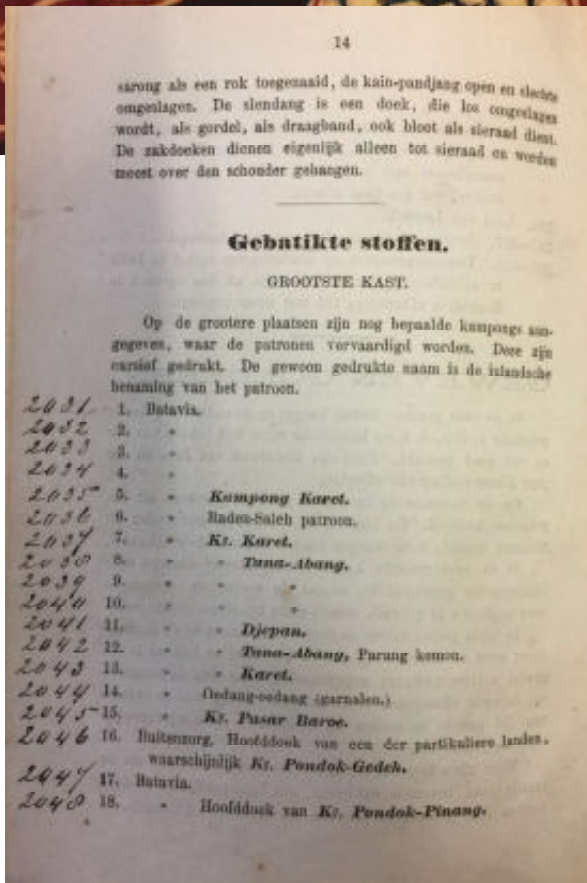
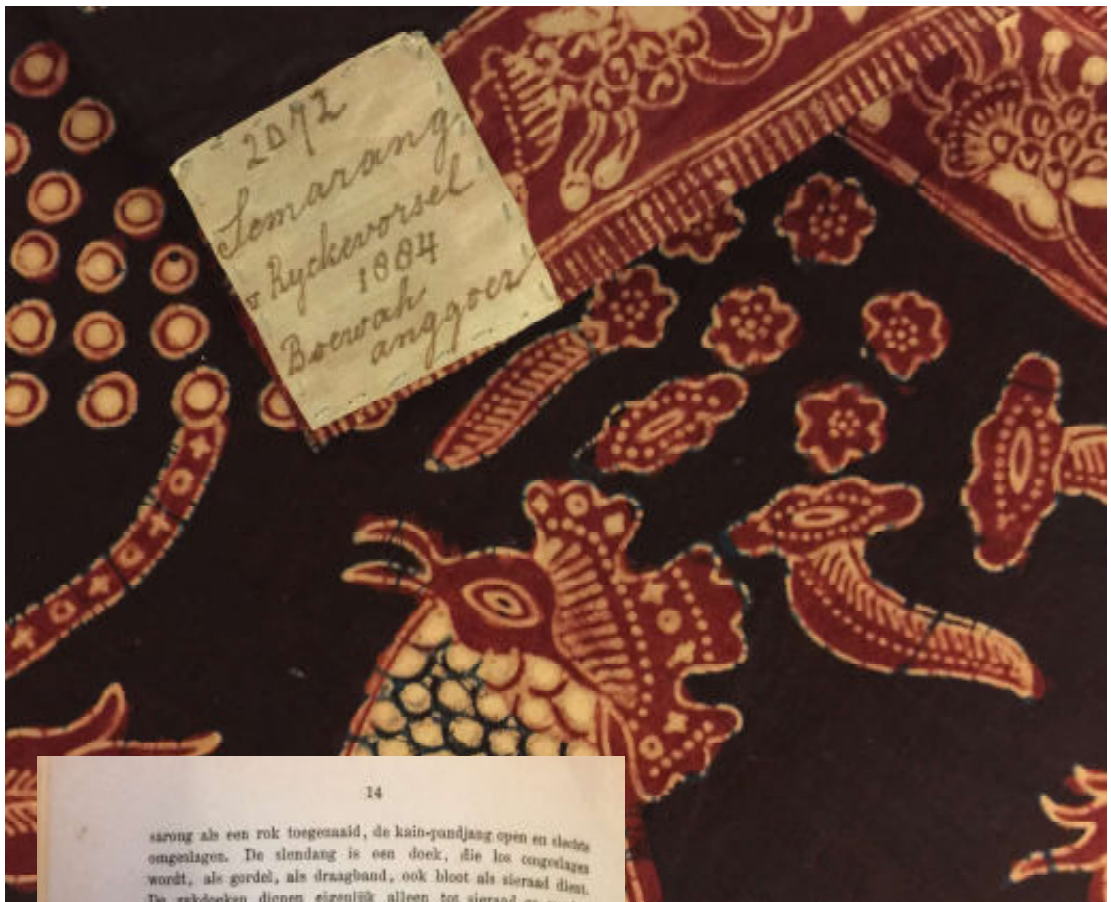

Een van de belangrijkste schenkers aan het Wereldmuseum, dr. Elie van Rijckevorsel (1845-1928), schonk veel batiks, die momenteel te zien zijn in de tentoonstelling *Kruispunt Rotterdam* in het Wereldmuseum.

In dit artikel meer over hem en de batiks die hij verzamelde. Tevens wordt aan de hand van enkele doeken nagegaan hoe de stijl van batik rond 1870 veranderde en welke elementen daarin verwijzen naar een invloed van buitenaf.

Boven: Batik met patola-achtige patronen. Collectie Wereldmuseum WM-2066 Links: Portret van Elie van Rijckevorsel uit de collectie van het stadsarchief van Rotterdam

Boven: Etiket op batik.

WM-2072 Collectie Wereldmuseum

Links: Bladzijde 14 uit de catalogus bij de tentoonstelling 'Notities van Nederlandsch-Indische Wapens, Kleedingstukken, enz.'

Collectie Wereldmuseum

De reis brengt Elie van Rijckevorsel van Aceh via Java naar de Molukken

Dr. Elie van Rijckevorsel schonk vanaf 1884 maar liefst 900 objecten aan het Museum voor Land- en Volkenkunde, het huidige Wereldmuseum, dat in dat jaar zijn deuren opende in Rotterdam. Een groot deel van de schenking bestaat uit allerlei soorten Indonesisch textiel. Van Rijckevorsel verzamelde deze doeken tussen januari 1874 en juli 1877 tijdens zijn wetenschappelijke reis naar Nederlands-Indië om aardmagnetische en meteorologische waarnemingen te doen.

Wetenschappelijke reis

Hij is in het jaar voor zijn reis cum laude afgestudeerd in Utrecht bij de natuurkundige Buys Ballot, oprichter van het Koninklijk Nederlands Meteorologisch Instituut (KNMI). Samen met professor Buys Ballot maakt hij een voorstel om onderzoek te doen in Nederlands-Indië. Hij schrijft in een brief op 10 mei 1873 ter motivatie voor het gekozen land: *‘Om het land te leeren kennen, dat ons zoo na ligt, en zoo veel belang voor ons heeft’*. Buys Ballot helpt Van Rijckevorsel aan een onderzoekspositie die ondersteund wordt door het Meteorologisch Instituut in Batavia, het huidige Jakarta. De 28-jarige Van Rijckevorsel vertrekt per boot in december 1873 en bezoekt honderden plekken voor zijn onderzoek. Zijn reis brengt hem van Aceh via Java naar de Molukken.

Met brieven houdt hij het thuisfront op de hoogte. De brieven die hij voornamelijk aan zijn moeder Elisa Susanna Schmidt (1821-1893) schrijft, worden in 1878 deels gepubliceerd in een boek met de titel *Brieven uit Insulinde*. Helaas zijn de originele brieven niet bewaard gebleven en Elie van Rijckevorsel bewaarde ook geen brieven die hij ontving. In het Stadsarchief in Rotterdam bevindt zich het archief van de familie Van Rijckevorsel waaruit blijkt dat Elie op jonge leeftijd al brieven schrijft.

Al zijn de originele brieven niet bewaard gebleven, het boek *Brieven uit Insulinde* geeft toch een goed overzicht van zijn reis en de vele ontmoetingen die hij had. Op verschillende plekken wordt hij uitgenodigd bij residenten en lokale vorsten. Hij schrijft over de vele feesten in Batavia, het bezoek aan de schilder Raden Saleh in Bogor, de vele slachtoffers die de Aceh-oorlog maakt en de lange, maar prachtige tochten door de voor hem volledig nieuwe landschappen. Over zijn aankopen vermeldt hij echter niets.

Tentoonstellingen en catalogi

Bij terugkomst in Nederland exposeert hij zijn grote verzameling Indonesische wapens en kledingstukken in het clubgebouw van de *Koninklijke Yachtvereniging*, het huidige Wereldmuseum (lees hierover meer in Tribale kunst 2020-3). Er wordt in 1879 een catalogus gemaakt van de tentoonstelling met de titel *Notities van Nederlandsch-Indische Wapens, Kledingstukken, enz.* Men gaat ervan uit dat Van Rijckevorsel deze catalogus zelf heeft geschreven. In het hoofdstuk *Gebatikte stoffen* volgt een lijst met maar liefst 95 batiksoorten onder vermelding van de plaats waar ze vandaan komen, soms de wijk en de lokale patroonnaam. In een exemplaar van het boek, aanwezig in de museumcollectie, staan de huidige inventarisnummers met pen erbij genoteerd. Vermoedelijk is dit gedaan toen de batiks

geschonken werden in 1884. Het handschrift komt overeen met de labels op de doeken. De doeken worden nogmaals allemaal getoond in 1902. Toen maakte Gerret Pieter Rouffaer de tentoonstelling *Van Oost-Indische Weefsels en Batik's* in het Museum voor Land- en Volkenkunde, nu dus het Wereldmuseum, met uitsluitend doeken uit de Van Rijckevorsel-schenking. (Rouffaer kwam uitgebreider aan bod in deel 1 van dit artikel, Tribale kunst 2020-2). Ook Rouffaer schonk doeken aan het museum en had zich op dat moment gepositioneerd als batikexpert in Nederland. Het is onduidelijk of Van Rijckevorsel meehielp met de tentoonstelling, het wordt niet vermeld in de verschenen catalogus geschreven door Rouffaer. Wel komt er veel nieuwe informatie bij alle doeken.

Kwaliteit

In de inleiding voor het hoofdstuk over de batiks schrijft Rouffaer: *‘Hozeer de collectie batik's te Rotterdam met ernst en methode te zamen is gekomen, ontbreekt toch te zeer doeken van werkelijke prima-kwaliteit. Of ook de plaats van aankoop niet vaak staat voor de plaats van vervaardiging?’* Rouffaer verdeelt de batiks in de catalogus in de *Vorstenlandsche school* en de *school der Strandregentschappen*. Deze laatste groep geeft hij de verzamelnaam *kain wernā-wernā*, veelkleurige kaïns van de noordkust van Java (kaïns

Batiks werden halverwege en eind van de negentiende eeuw vooral op bestelling gemaakt.

betekent letterlijk geweven stof, sarong).

Deze doeken, nu *Batik Pesisir* genoemd, onderscheiden zich van de batiks uit Midden-Java in kleur en patroongebruik. Ze bevatten vaak veel rood en tonen een rijke wereld van flora en fauna die ritmisch gerangschikt is op de katoenen doeken.

Batiks werden halverwege en eind van de negentiende eeuw vooral op bestelling gemaakt. Het maakprocédé kon enkele maanden in beslag nemen. Om met natuurlijke verfstoffen de juiste intensiteit te realiseren moest het doek meerdere malen in een verfbad gedrenkt worden. Het vooraf bestellen gaf de opdrachtgever de mogelijkheid om het doek aan te passen aan de eigen smaak. Vaak was de bestelling afgestemd op een speciale gelegenheid zoals een geschenk voor een verloving of om te dragen tijdens een feest.

Batikwerkplaatsen werken ook nu nog vaak op bestelling als het gaat om complexere en meerkleurige doeken.

Vaak maken ze twee of drie doeken met hetzelfde motief. Dit doen ze, omdat er in het maakproces veel mis kan gaan. Met meerdere exemplaren is de kans groot dat er een goed exemplaar bij zit voor de besteller. De andere doeken worden vaak toch verkocht, maar tegen een gereduceerde prijs. Dit verklaart wellicht enigszins Rouffaer's kritische opmerking in zijn inleiding in de catalogus van 1902. Maar

al zit in de meeste batiks craquelé en hebben sommige breukranden over de breedte van het doek, die ontstaan als de was breekt voor of tijdens het verven, zoals bij WM-2054, de doeken zijn allemaal van hoge kwaliteit.

Indiase sitsen en patola

In de batiks van de noordkust zijn verschillende invloeden terug te vinden. De ontwerpen, het kleurgebruik en de motieven werden beïnvloed door verschillende culturen die via handel en tijdens de koloniale geschiedenis hun intrede deden in Indonesië.

Door handel kwam o.a. textiel uit India op de markt in Java. De enorm populaire, bedrukte en beschilderde katoenen sitsen en de geweven patola werden ingevoerd door de Vereenigde Oostindische Compagnie (VOC). Deze Indiase doeken werden in de achttiende eeuw gedragen aan het Javaanse hof en gebruikt in het interieur van Europeanen. Toen de VOC in 1798 opgeheven werd, stopte ook de invoer van deze stoffen. Vermoedelijk werden de motieven vervolgens nagebootst in batik. Dit is een verklaring voor de vele bloemachtige motieven, maar ook voor de geblokte, vierkant bestippelde weefselachtige patronen die halverwege de negentiende eeuw gangbaar werden in de batiks van de noordkust van Java. (zie pag. 18 doek WM-2066)

De verzameling van Elie van Rijckevorsel is een bijzondere 'tijdscapsule'. In een korte tijd, gedurende drie jaar, kocht hij ter plekke op Java vooral nieuwe batiks. De informatie gegeven door Van Rijckevorsel is helaas beperkt, maar de doeken lijken allemaal ongedragen. Hierdoor kunnen we ze in ieder geval dateren van voor 1878.

In het volgende deel van *Batik, de techniek en de geschiedenis* kijken we naar nog twee andere invloeden die goed zichtbaar zijn in de batiks, de Peranakan-Chinese

en de Indo-Europese invloed. Om meer hierover te weten te komen, bezoek de tentoonstelling *Kruispunt Rotterdam* in het Wereldmuseum en volg Sabine Bolk op www.sabine-bolk.nl.

sabine@sabinebolk.nl

* Sabine Bolk is beeldend kunstenaar en verdiept zich sinds elf jaar in batik. In 2019 bezocht ze voor een derde maal Java om haar huidige onderzoekproject, *Re-telling the history of the (Indo-)European influence on Batik between 1840-1890*, te lanceren.

Voor haar onderzoeksproject is ze tevens als Associate bij het Research Center for Material Culture (RCMC) aangenomen en onderzoekt hier de collecties van het Nationaal Museum van Wereldculturen.

Literatuur

Erasmusstichting Rotterdam

(2011). *Wie teveel omhelst houdt weinig vast. Elie van Rijckevorsel 1845-1928*.

Rotterdam: Erasmusstichting Heringa, R. & Veldhuisen, H.C.

(1996). *Fabric of Enchantment*. Los Angeles: Weatherhill

Ishwara, H. (2012). *Batik Pesisir, An Indonesian Heritage: Collection of Hartono Sumarsono*. Jakarta: KPG

Okker, F. (2015). *Rouffaer. De laatste Indische ontdekkingsreiziger*. Amsterdam: Boom

Rouffaer, G.P. & Juynboll, H.H. (1914). *De Batik-kunst in Nederlands-Indië en haar geschiedenis*. Utrecht: Oosthoek

Archieven

Collectie G. P. Rouffaer in het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde en in de Bijzondere collectie Universiteit Leiden

Familie van Rijckevorsel, Stadsarchief Rotterdam
Het Nationaal Museum van Wereldculturen en het Wereldmuseum
Vlisco, Helmond

Geheel boven: Batik Pesisir met veel rood en voorstellingen van flora.

Collectie wereldmuseum WM-2054

Linksonder: Sultan met celana, broek van patola-stof. Collectie KITLV 4525

Rechtsonder: De tekening van een onderdeel van de Staatsietroepen van de sultan van Yogyakarta laat zien dat ook in het leger patola gedragen werd.

Collectie KITLV 37B23